

**ОЦІНКА ОБ'ЄКТІВ МАЙНОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПРИ ЗДІЙСНЕННІ
ДІАГНОСТИКИ ПІДПРИЄМСТВ**

Обґрунтовано елементи системи оцінки майнового потенціалу підприємства в розрізі об'єктів, принципів, підходів та методів для здійснення його діагностики

Постановка проблеми. Ефективне управління майновим потенціалом підприємств потребує систематичного здійснення достовірної оцінки його вартісної величини. Оцінка також виступає одним з структурних елементів системного підходу до діагностики майнового потенціалу підприємства, оскільки вона є процесом визначення його вартості з врахуванням реального та майбутнього доходу, який буде отриманий в певний момент часу. На законодавчому рівні цей процес регулюється відповідними нормативними документами [1; 4-7].

Мета дослідження полягає у обґрунтуванні елементів системи оцінки майнового потенціалу підприємства в розрізі об'єктів, принципів, підходів та методів для здійснення його діагностики.

Викладення основного матеріалу дослідження. Оцінка майнового потенціалу може бути проведена в натуральному та вартісному вимірах. Оцінка в натуральному вираженні полягає у визначенні обсягів майна, яким володіє підприємство, а також кількості продукції, робіт, послуг, які можуть бути вироблені на підприємстві за умови найбільш повного та ефективного використання майнового потенціалу. А у вартісному вираженні – у визначенні вартості майнових об'єктів підприємства та величини економічних вигод, які можна отримати в майбутньому. Крім того, вартісна оцінка майнового потенціалу підприємства може виражатися через сукупність доходів підприємства, які отримуються від використання його майна під час операційної, фінансової та інвестиційної діяльності.

На сьогоднішній день, оцінку майнового потенціалу можуть здійснювати як внутрішні, так зовнішні суб'єкти оцінювання. Функції внутрішньої оцінки майнового потенціалу можуть бути реалізовані економічними відділами підприємства, які мають в обов'язковому порядку розробити методичні положення про оцінку стану майнового потенціалу. При цьому для оцінки майнового потенціалу необхідно залучати незалежних експертів-оцінювачів з сертифікатом на право оцінки майна. Але, необхідно відзначити, що як в першому, так і в другому варіанті способу оцінки є свої негативні та позитивні сторони. Так, внутрішня оцінка потенціалу буде достатньо суб'єктивною і недостатньо достовірною. Плюсом в даному випадку є те, що не потрібно оплачувати саме оцінювання, оскільки воно здійснюється працівниками підприємства, а його вартість компенсується розмірами заробітної плати. Зовнішня оцінка майнового потенціалу хоч є платною процедурою, але замовники можуть бути більш упевнені, що її результати будуть оптимальними та неупередженими.

На нашу думку, чинна нормативно-правова база недостатньо забезпечує достовірність оцінювання об'єктів майнового потенціалу. У Законі України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні" [1] випадки обов'язкового оцінювання майна не мають вичерпного визначення. Ця обставина змусила автора дослідження запропонувати власну і доповнити існуючу характеристику випадків потреби в проведенні оцінювання майнового потенціалу підприємства:

1. Створення суб'єкта господарювання (засновники при створенні підприємства формують статутний капітал, який складається із внесків у матеріальній або нематеріальній формі. На даному етапі починається формування майнового потенціалу господарюючого суб'єкта, саме тому виникає необхідність у його оцінці. Вважаємо, що у даному випадку його оцінка є прихованою, оскільки засновники самостійно оцінюють власні активи, відповідно з її результатом, створюється обсяг наявних майнових ресурсів підприємства. Для

більшої достовірності оцінки при створенні підприємства необхідно залучати зовнішніх незалежних суб'єктів для оцінювання внесків засновників).

2. Реорганізація суб'єкта господарювання (при реорганізації, припиняється діяльність підприємства шляхом злиття, приєднання, поділу, виділення, перетворення з наступним переходом до новостворених підприємств усіх майнових прав та обов'язків реорганізованого підприємства. Аналогічні заходи здійснюються стосовно й майнового потенціалу підприємства, яке реорганізується. При цьому необхідно мати точне уявлення про його обсяги для того, щоб ефективно здійснити реорганізацію підприємства, а також для попередження можливих зловживань зі сторони персоналу підприємств. Реорганізація підприємства дає можливість реалізувати приховані резерви у формуванні та використанні майнового потенціалу. Вважаємо, що в даному випадку доцільно використовувати інструменти диверсифікації, які реалізуються через провадження стратегій концентрованої, горизонтальної та конгломеративної диверсифікації).

3. Банкрутство суб'єкта господарювання (при визнанні підприємства банкрутом його менеджери та власники мають знати достовірний обсяг майнового потенціалу для того, щоб задовольнити вимоги кредиторів, оплатити товари, роботи, послуги, внести обов'язкові платежі в бюджет і позабюджетні фонди).

4. Ліквідація суб'єкта господарювання (при процедурі ліквідації підприємства і відповідно майнового потенціалу важливо оцінити його реальну ринкову вартість, оскільки навіть при систематичній та справедливій оцінці об'єктів дійсний обсяг майнового потенціалу є прихованим).

5. Переоцінка основних засобів підприємства (переоцінка об'єктів основних засобів має суттєвий вплив на відображення достовірної та неупередженої інформації у фінансовій звітності про стан майнового потенціалу. Первісна оцінка об'єктів основних засобів господарської діяльності поступово втрачає своє значення. На це впливає багато різних факторів, зокрема, постійне нарахування зносу на об'єкт основних засобів та інфляційні процеси, які супроводжують процес господарювання підприємства).

6. Складання річної фінансової звітності (фінансова звітність підприємства містить сукупність абсолютних показників, які відображають вартісний обсяг майнових об'єктів підприємства. Тільки за умови достовірної їх оцінки можна зробити висновок про правильність складання фінансової звітності підприємства та про відсутність "тінізації" його майнового потенціалу).

7. Оцінка фінансово-господарського стану підприємства (достовірна оцінка об'єктів майнового потенціалу дає можливість визначити реальний фінансово-господарський стан та спрогнозувати оптимальні тенденції розвитку підприємства у подальшому. На основі отриманої інформації менеджмент підприємства буде мати можливість безпосередньо вплинути на процес управління майновим потенціалом та підвищити ефективність його використання).

8. Планування розвитку та складання фінансового плану підприємства (Зацікавлені особи, в тому числі інвестори, кредитори та ін., маючи інформацію про достовірний стан майнового потенціалу підприємства, можуть зробити більш обґрунтовані висновки стосовно вкладання інвестицій або надання позик господарюючому суб'єкту).

Процедуру оцінки майнового потенціалу підприємства можна представити як систему об'єктів, принципів, підходів та методів забезпечення її проведення (рис. 1).

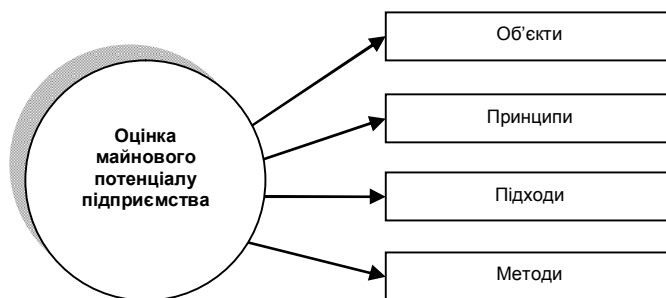

Рис. 1. Елементи системи оцінки майнового потенціалу підприємства

Для оцінки величина майнового потенціалу підприємства визначається як сукупність вартості окремих його об'єктів з врахуванням отриманих результатів та впливу інтелектуального капіталу на його формування (рис. 2).

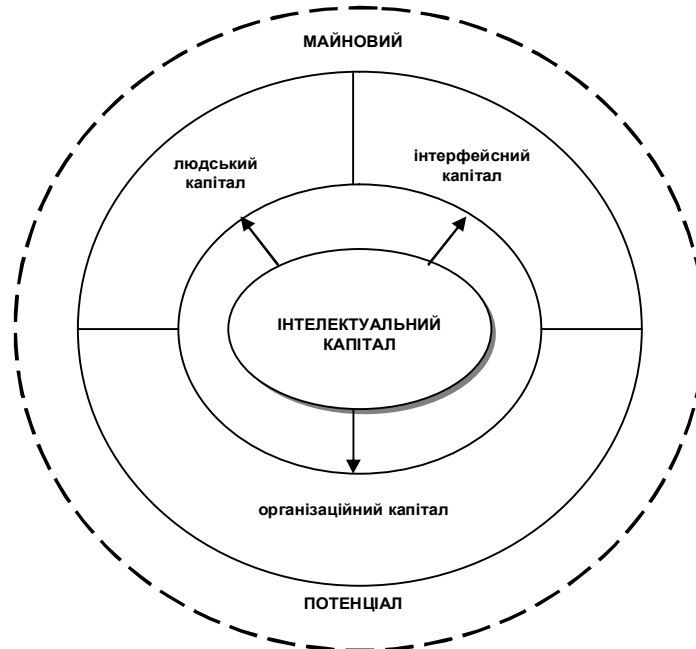

Рис. 2. Вплив інтелектуального капіталу на формування майнового потенціалу

Майнові об'єкти самі по собі формують лише сукупність активів, і тільки коли на них впливає інтелектуальний капітал, вони перетворюються на майновий потенціал. Професор С. Ілляшенко під інтелектуальним капіталом розуміє: людський капітал (знання, навички, досвід, творчі здібності, креативний спосіб мислення, моральні цінності, культура праці тощо); організаційний капітал (патенти, ліцензії, ноу-хау, програми, промислові зразки, технічне й програмне забезпечення, організаційна структура, корпоративна культура та ін.); інтерфейсний капітал (зв'язки з економічними контрагентами, інформація про економічних контрагентів, історія відносин з ними, торговельна марка (бренд) [2, с. 17–18]. Інтелектуальний капітал, який використовується при формування майнового потенціалу, відображає конкурентні переваги підприємства в господарській діяльності і в сукупності з майновими об'єктами утворює ринкову вартість майнового потенціалу підприємства, на основі якої можна визначити ціну вартості власного капіталу господарюючого суб'єкта на ринку (рис. 3).

Однією з проблем оцінювання майнового потенціалу є те, що досить вагома частка його ринкової вартості не відображена на балансі підприємства. Для прикладу: за кордоном, згідно даних Британського інституту захисту

торговельних знаків, за період з 1980 по 2000 рік у Великобританії і США відношення балансової вартості компанії до їхньої ринкової вартості зменшилося у 5 разів. А в Англії лише 30 % ринкової вартості компанії відображається у балансі, 70 % – складають нематеріальні активи (для "British Petroleum" це відношення становить 29:71, для "Coca-Cola" – 4:96) [2, с. 24]. Не є винятком і вітчизняні підприємства, в яких частка ринкової вартості, яка відображена на балансі, знаходиться в межах від 1 % до 80 %. Негативним на вітчизняних підприємствах є й обсяг створеного інтелектуального капіталу. Більшість суб'єктів господарювання України мають від'ємний обсяг інтелектуального капіталу, що свідчить про неефективне використання майнового потенціалу підприємства.

Не викликає сумніву й те, що саме взаємозв'язок майнових об'єктів підприємств та їхніх інтелектуальних капіталів дає синергетичний ефект, який підсилюється або слабшає на різних підприємствах залежно від ефективності управління ними та використання даних об'єктів.

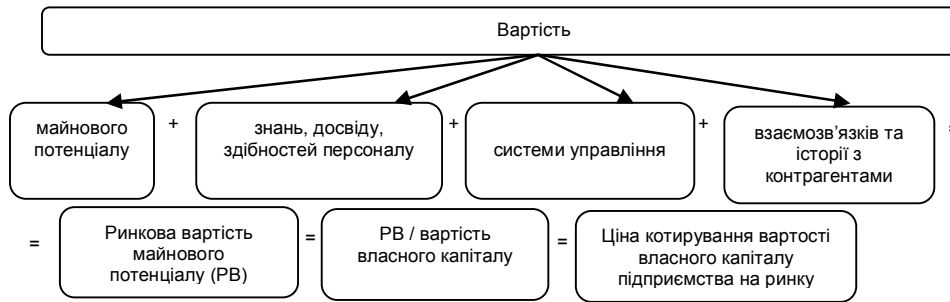

Рис. 3. Взаємозв'язок між вартістю майнового потенціалу та ринковою вартістю підприємства

Щоб найбільш повно оцінити майновий потенціал підприємства, розглянемо особливості оцінки його окремих об'єктів. У цьому зв'язку, вважаємо, що необхідно систематично оцінювати стан розрахунків за дебіторською заборгованістю, оскільки вона є частиною майнового

потенціалу, яка відволікається на певний час з господарської діяльності підприємства. Чим довший термін повернення дебіторської заборгованості, тим довше власний майновий потенціал підприємства працює на користь підприємства-дебітора (рис. 4).

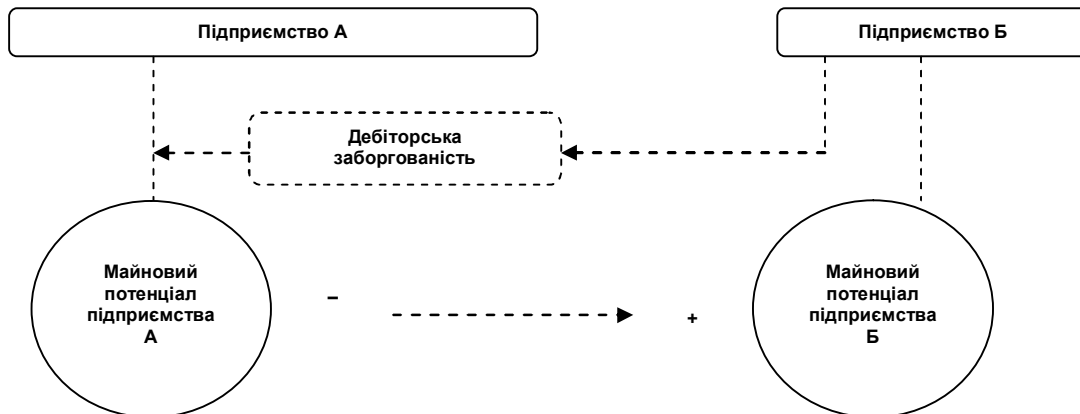

Рис. 4. Роль дебіторської заборгованості в формуванні майнового потенціалу

Обсяг вилученого майнового потенціалу, який, як вважає підприємство, можливо не відшкодується, під час розрахунків утворює резерв сумнівних боргів. Оцінка дебіторської заборгованості, на думку автора, є процесом визначення її ринкової вартості з врахуванням строків погашення. Крім того, вважаємо, що необхідно запобігати виникненню дебіторської заборгованості, для чого підприємству потрібна ефективна внутрішня політика

стосовно оцінки платоспроможності його контрагентів та визначення їхніх можливостей з оплати наданих їм послуг або відпущеної продукції.

Як і дебіторська заборгованість, так і фінансові інвестиції є частиною майнового потенціалу підприємства, яка в процесі господарювання використовується іншими підприємствами (рис. 5).

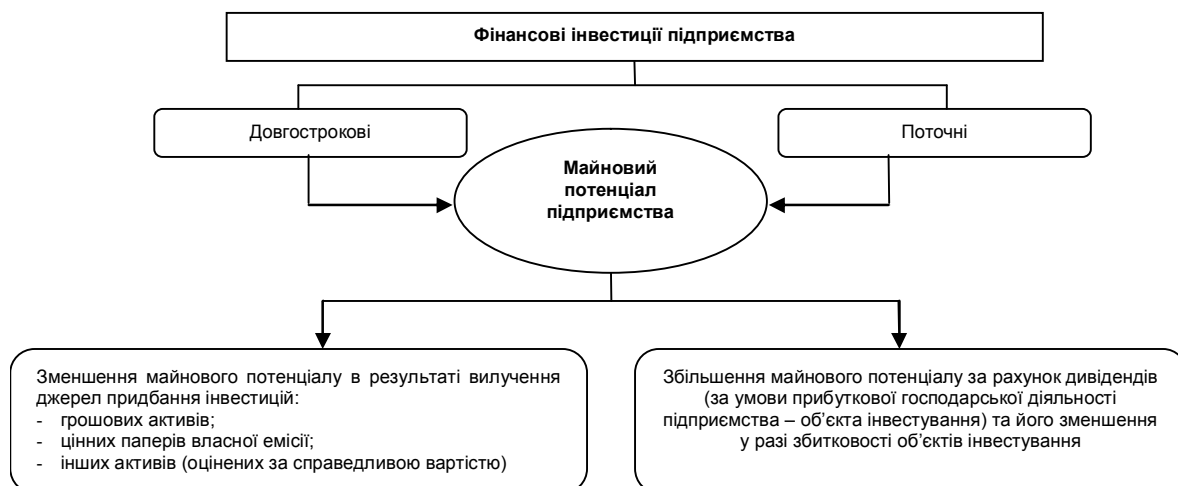

Рис. 5. Місце фінансових інвестицій у формуванні майнового потенціалу

На відміну від дебіторської заборгованості, коли при розрахунках підприємство повертає тільки частину своїх активів, при вивільненні активів у формі фінансових інвестицій суб'єкт господарювання може отримати ще й прибуток (дивіденди). Дивіденди сплачуються підприємству за умови позитивних фінансових результатів об'єкта інвестування.

Придбані інвестиції оцінюються і відображаються в бухгалтерському обліку за собівартістю, яка формується відповідно до активів, які були передані в оплату. Однак всі поточні фінансові інвестиції на дату балансу відображаються за справедливою вартістю. На практиці вона ототожнюється із ринковою вартістю інвестицій, тобто сумою, яку можна отримати від продажу на

активному ринку. Слід зазначити, що справедлива вартість може бути як вищою, так і нижчою від собівартості. У такому разі фінансові інвестиції підлягають переоцінці. Зі зміною ринкової вартості переоцінюються, як правило, цілий портфель, а не окрема інвестиція.

Базою формування майнового потенціалу є основні засоби, які в сучасних умовах господарювання підприємств не мають достовірної оцінки, що, на наш погляд, є помилковим, оскільки протягом останніх років в країні розвиваються активні інфляційні процеси, які знецінюють їхню вартість. Не сприяють оцінці основних засобів й розбіжності у фінансовому та податковому обліку. Переоцінка може бути одним з інструментів збільшення вартості чистих активів підприємства, оскільки залишкова вартість основних засобів, за якою вони відображені у балансі, є одним з елементів чистих активів підприємства.

Вважаємо, що при оцінці основних засобів проблемним питанням є достовірність визначення справедливої вартості по відношенню до окремих об'єктів основних засобів. У разі потреби до оцінювання доцільно залучати зовнішніх оцінювачів – експертів. Але з економічної точки зору, виправданим такий крок є тільки при оцінці фундаментальних основних засобів. Тому справедливості оцінки решти об'єктів важко довести.

Виникають проблемні питання й при оцінці малоцінних необоротних матеріальних активів (МНМА) та малоцінних і швидкозношуваних предметів (МШП). Особлива увага до оцінки МШП викликана тим, що вони мають принципову відмінність від всіх інших запасів. Ця відмінність полягає в тому, що при експлуатації МШП не відбувається їх зменшення (видозміна, зникнення) так, як це, наприклад, відбувається з матеріалами, сировиною або паливом, які до кінця свого використання, як правило,

властивостей не втрачають і зовні майже не змінюються.

При оцінюванні виробничих запасів як об'єктів майнового потенціалу необхідно виокремити два підходи: оцінка запасів при їх надходженні та вибутті. При придбанні, виробництві або іншій формі надходження запаси оцінюються за первісною вартістю, яка визначається залежно від джерел їх придбання. На підприємстві виникають труднощі і щодо їх списання при відпуску на виробництво, оскільки запаси одного виду могли надходити на підприємства за різними цінами. На думку автора, для оцінки обсягів виробничих запасів в складі майнового потенціалу підприємств найдоцільніше використовувати метод середньозваженої собівартості, ФІФО та нормативних витрат. Кожне підприємство самостійно визначає метод або методи, які воно буде використовувати в господарській діяльності. Цей вибір має бути виваженим, оскільки один і той самий метод при різних системах обліку забезпечує отримання різних даних щодо вартісного виміру виробничих запасів та величини одержаного фінансового результату й, відповідно, майнового потенціалу підприємства.

Готова продукція як вид запасів підприємства характеризує тільки балансовий майновий потенціал, оскільки у бухгалтерському балансі її обсяги відображаються за фактичною виробничою собівартістю. Для того, щоб отримати уявлення про реалізований майновий потенціал, необхідно одночасно врахувати і операційні витрати на створення продукції (робіт, послуг).

Ми впевнені, що оцінка майнового потенціалу має здійснюватись на основі визначених вихідних положень або правил, тобто принципів. Науковці виокремлюють три групи взаємозалежних принципів оцінки [3, с. 96 – 99; 8, с. 73 – 78; 9, с. 89 – 91] (рис. 6):

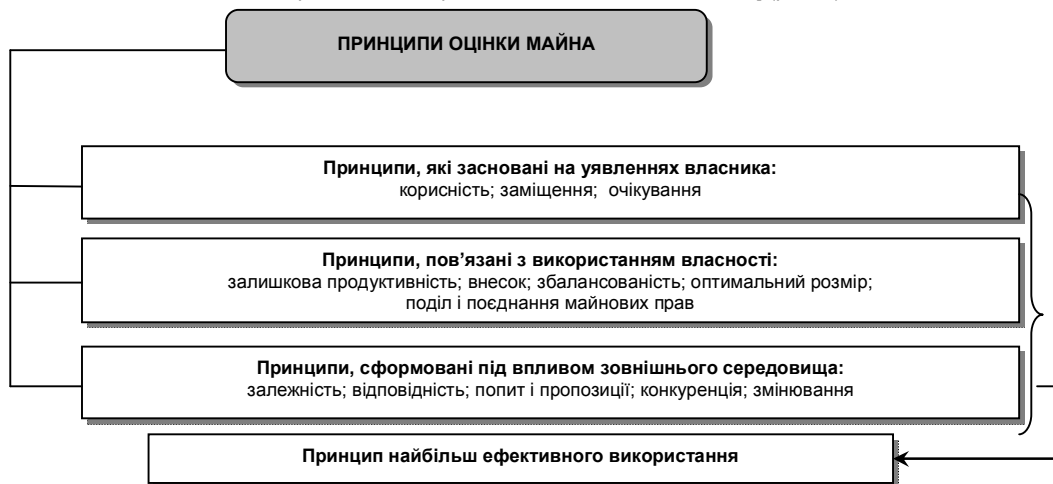

Рис. 6. Узагальнені принципи оцінки майна підприємства з літературних джерел

Принципи оцінки майна підприємств визначаються й нормативними документами, наприклад, принцип корисності, попиту і пропонування, заміщення, очікування, граничної продуктивності, внеску, найбільш ефективного використання [4].

Оптимальна оцінка майнового потенціалу здійснюється з дотриманням наведених вище принципів, які дають можливість її систематизувати та упорядкувати. Для оцінки майнового потенціалу також використовують сукупність певних способів, прийомів, що формують підходи до оцінки майнового потенціалу.

Огляд літератури показує, що на сьогодні напрацьовані різноманітні підходи до оцінки майна підприємств [3; 8; 9; 10], при цьому науковці, у тому числі й ті, які досліджують потенціал підприємства, не приділяють достатньої уваги оцінці об'єктів майнового потенціалу підприємства. Майновий потенціал є не тільки сукупністю майнових об'єктів. Це система з власними та набутими характеристиками, яка дає можливість обґрунтувати минулий, теперішній та майбутній стан майнових об'єктів.

Для оцінки майнового потенціалу підприємств доцільним є використання витратного, доходного та порівняльного підходів, які науковці здебільшого використовують для оцінки майна підприємств. Вважаємо, що використання даних підходів доцільне при оцінці всіх складових майнового потенціалу. Оцінка майнового потенціалу з точки зору витрат, які понесені на його формування, доходів, які принесе його використання, порівняння його обсягів з потенціалом інших господарюючих систем у сукупності відображає повну картину формування та використання майнового потенціалу. Підходи до оцінки майнового потенціалу реалізуються через визначені методи.

На основі узагальнення об'єктів, принципів, підходів та методів, які використовуються для оцінювання майнового потенціалу, ми обґрунтували доцільність їх використання для відокремлених об'єктів майнового потенціалу та структуризованих випадків здійснення його оцінки з позиції власника суб'єкта господарювання (табл. 1).

Таблиця 1. Підходи до оцінки майнового потенціалу підприємства

Ознака оцінки	Підхід та його характеристика
Об'єкти оцінки майнового потенціалу	
Основні засоби	Витратний (базується на принципах відтворення та заміщення об'єктів оцінки аналогом чи точною його копією за вирахуванням витрат, пов'язаних зі зносом, старінням та знеціненням).
	Доходний (полягає у визначенні вартості об'єкта оцінки виходячи з обґрунтування обсягу майбутніх доходів від його використання).
	Порівняльний (вартість визначається виходячи з порівняння об'єкта оцінки та ідентичних або аналогічних об'єктів, які були недавно продані або куплені).
Нематеріальні активи	Витратний (вартість визначається на основі витрат, які понесені на відтворення об'єкта нематеріальних активів з врахуванням наступних покращень).
	Доходний (ґрунтується на визначенні взаємозв'язку об'єкта нематеріальних активів з результатами, які на основі його використання утворюються).
	Порівняльний (передбачає порівняння об'єкта оцінки з представленими на ринку аналогічними нематеріальними активами).
Дебіторська заборгованість за розрахунками	Оцінка в момент виникнення дебіторської заборгованості з врахуванням строків погашення.
Виробничі запаси	Оцінка при надходженні та вибутті.
Готова продукція	За фактичною виробничою собівартістю.
Випадки оцінки об'єктів майнового потенціалу	
Створення суб'єкта господарювання	Витратний (реалізується балансовим методом, який передбачає порівняння вартості об'єктів майнового потенціалу та вартості зобов'язань підприємства).
Реорганізації суб'єкта господарювання	Витратний (використовуються метод вартості заміщення та метод регулювання балансу, розрахунки проводяться за цінами останньої купівлі об'єктів майнового потенціалу або іншого обґрунтованого моменту часу).
Банкруцтва суб'єкта господарювання	Витратний (використовується метод регулювання балансу, розрахунки проводяться за цінами останньої купівлі об'єктів майнового потенціалу або іншого обґрунтованого моменту часу).
Ліквідації суб'єкта господарювання	Витратний (використовується метод ліквідаційної вартості, суть якого полягає у визначенні суми коштів, яка буде отримана за умов ліквідації підприємства шляхом розподільного продажу його об'єктів майнового потенціалу).
Переоцінки основних засобів підприємства	Витратний (основою виступає метод регулювання балансу, розрахунки проводяться за справедливими цінами з обов'язковим врахуванням рівня інфляції в країні).
Складання річної фінансової звітності	Витратний (використовується метод чистих активів, результатом якого є визначення вартості власного капіталу підприємства як різниці між обґрунтованою ринковою вартістю об'єктів майнового потенціалу та поточною вартістю усіх зобов'язань підприємства).
Оцінка фінансово-господарського стану підприємства	Витратний (реалізується через метод накопичення активів, одночасно з аналізом минулого та поточного фінансово-економічного стану підприємства здійснюється оцінка майна підприємства як в сукупності, так і окремих його видів; крім того, обґрунтовуються майнові та суміжні права на його використання).
Планування розвитку та складання фінансового плану підприємства	Витратний (балансовий метод, метод регулювання балансу, метод чистих активів). Порівняльний (реалізується через метод мультиплікаторів на основі використання мультиплікатора "ціна/балансова вартість" – відображає взаємозв'язок вартості об'єктів майнового потенціалу з балансовою вартістю підприємства тієї ж галузі, в якій господарює суб'єкт оцінки).

Запропоновані підходи, методи до оцінки об'єктів та випадки оцінки майнового потенціалу використовуються не тільки поодино, але й у поєднанні між собою, наслідком чого є більш достовірний результат оцінки майнового потенціалу.

Практика показує, що при оцінці майнового потенціалу необхідно обов'язково враховувати економічні ризики, які супроводжують господарську діяльність. Ризики значною мірою впливають на майновий потенціал та фінансові результати господарської діяльності підприємств, звідси виникає потреба у створенні відповідних механізмів управління ними.

Ігнорування ризику або ж його недостатнє врахування швидко приводить підприємство до краху та до втрати власного потенціалу, тому раціональна поведінка його керівництва передбачає аналіз ризику, обов'язкове врахування у прийнятих рішеннях результатів оцінки потенціалу, розробку заходів, спрямованих на запобігання, зниження або компенсацію ймовірних ризиків.

Найчастіше доводиться вибирати ступінь ризику, визначати, в які об'єкти майнового потенціалу доцільніше направляти інвестиції, які інструменти його відтворення застосовувати, яким чином краще оцінити майновий потенціал, щоб прийняти ефективні управлінські рішення. Для того, щоб вирішити дані питання, необхідно спочатку вартісно визначити обсяг ризику з метою порівняння ступеню ризику альтернативних варіантів. Прийняття ефективних господарських рішень полягає в тому, щоб не ігнорувати невизначеність і ризик, а належним чином їх враховувати, обґрунтовано розробляти заходи, спрямовані на їхнє запобігання, зниження або компенсацію. У цьому зв'язку виникає об'єктивна необхідність у вартісній оцінці величини ризику і пов'язаних з ними втрат та оцінці частки кожного з факторів ризику в загальній сумі втрат підприємства.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Відзначимо, що оцінка майнового потенціалу господарюючих систем становить інтерес як для внутрішніх користувачів, так і зовнішніх. Елементами системи оцінки майнового потенціалу є об'єкти, принципи, підходи та методи. В цілому процес оцінки є частиною діагностики майнового потенціалу підприємства, здійснюється з метою визначення та обґрунтування можливостей ефективного функціонування підприємства в сучасних умовах та напрямках стратегічного розвитку підприємства. Перспективи подальших досліджень полягають в реалізації теоретичних основ інструментарію

оцінки об'єктів майнового потенціалу по відношенню до суб'єктів господарювання України за видами економічної діяльності з метою здійснення їх діагностики.

Список використаної літератури:

1. Закон України "Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні": від 5 червня 2003 року № 898-IV / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Ілляшенко С. Сутність, структура і методичні основи оцінки інтелектуального капіталу підприємства / С. Ілляшенко // Економіка України. – 2008. – №11. – С. 16–26.
3. Краснокутська Н.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібн. / Краснокутська Н.С. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 352 с. 154. Потенціал підприємства: наук. – метод. посіб. / [В.Б. Іванов, О.М. Кохась, С.М. Хмелевський]. – К.: Кондор, 2009. – 300 с. 4. Національний стандарт № 1 "Загальні засади оцінки майна і майнових прав" від 10 вересня 2003 р. N 1440 / Кабінет Міністрів України (Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.liga.net.
5. Національний стандарт № 2 "Оцінка нерухомого майна" від 28.10.2004 р. № 1442 / Кабінет Міністрів України (Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.liga.net.
6. Національний стандарт № 3 "Оцінка цілісних майнових комплексів" № 1655 від 29.11.2006 р. / Кабінет Міністрів України (Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.liga.net.
7. Національний стандарт № 4 "Оцінка майнових прав інтелектуальної власності" від 3 жовтня 2007 р. N 1185 / Кабінет Міністрів України (Постанова) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.liga.net.
8. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник / [Добикіна О.К., Рижигов В.С., Касьянюк С.В., Кокотко М.Є., Костенко Т.Д., Герасимов А.А.]. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 208 с. 9. Федонін О.С. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навч. посібник [Федонін О.С., Репіна І.М., Олексюк О.І.]. – К.: КНЕУ, 2004. – 316 с. 10. Формування та оцінювання потенціалу підприємства: навчальний посібник / [Т.В. Капінеску, Ю.А. Романовська, С.Ф. Большенко, О.В. Маслош, Н.В. Швець, Г.В. Пчелинська, О.Д. Крилов]. – Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2007. – 352 с.

ДЕНИСЮК Олена Григорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки Житомирського державного технологічного університету